

DİVAN ŞİİRİNİN DİLİ İMPARATORLUK DİLİDİR

İ. Hakkı AKSOYAK*

ÖZET

Divan edebiyatının dili daima Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı bir dil olarak tanıtılmıştır. Gerçekten de Türkçe Divan edebiyatının esasını oluşturur. Divan şairleri, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yanında Yunanca, Ermenice, İtalyanca, Balkan ve Kafkas dillerinden sözcükler de kullanıyorlardı. Özellikle Rumelili olan veya oralarda uzun yıllar görev yapan şairler, Balkan dillerinden aldıkları ibarelerle değişik iletişim ve anlatım yolları buluyorlardı. Balkanlarda uzun yıllar görev yapan XVI. yüzyılda bürokrat, entelektüel ve aynı zamanda şair olan Gelibolulu Mustafa Âli de bir manzumesinin 10 beytinde Arap, Acem, Arnavut, Firenk, Sırp, Rum, Manav, Bosnalı ve Çağatay halklarından insanları kendi dil ve lehçeleri ile konuşturur. Bu örnekten hareketle divan şiiri için “imparatorluk edebiyatı” ve dili için de “imparatorluk dili” ifadesini kullanmak hiç de yanlış olmaz. Kısacası Divan edebiyatının dili, Türkçe esas olmakla birlikte imparatorluğu oluşturan kavimlerin dillerinden öğeleri de barındıran bir bütündür.

Anahtar Kelimeler: Gelibolulu Mustafa Âli, Divan Edebiyatı, İmparatorluk Dili, Balkan Dilleri.

THE LANGUAGE OF DIVAN POETRY IS THE LANGUAGE OF THE EMPIRE

ABSTRACT

The language of Divan literature has always been introduced as a synthesis of three languages: Arabic, Persian and Turkish. Indeed, Ottoman Turkish that is the combination of these three is the essential of Divan literature. However, Divan poets also used words from

---

* Dr. Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Beşevler/Ankara, aksoyak@gazi.edu.tr.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Greek, Armenian, Italian, and some languages of Balkans and Caucasus besides Arabic and Persian words. Especially poets who were Rumelian or worked as the state officers for years were finding different ways of usage in their works with the expressions they borrowed from the Balkan languages. In ten verses of a poem of Mustafa Âli of Gallipoli who was a bureaucrat, an intellectual and at the same time a poet and who had served as a statesman for a long time in the Balkans in the 16th century, there are expressions of Arabic, Persian, Albanian, Franc, Serbian, Greek, Manav, Bosnian and Chagatai people in their own languages and dialects. Based on this example, it would not be wrong to say that Divan poetry is a part of “a literature of an empire” and that the language is “an imperial language”. In conclusion, the language of Divan literature is an entire entity that has basically Ottoman Turkish as a dominant factor but also comprises many elements from the languages of the nations all around the Ottoman Empire.

Key Words: Mustafa Âli From Gallipoli, Divan Litarature, Emparior Language, Balkan Language.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

DİVAN ŞİİRİNİN DİLİ İMPARATORLUK DİLİDİR

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu Söğüt'te bir uç beyliği olarak kuruldu. Ancak Osmanlı'nın Batı'ya fetihleri çok erken devirlerde başladı. Daha sonra sınırları üç kıtaya kadar uzandı. Çoğunluğu Türklerden oluşan Osmanlı Devleti'nde Türkçe, imparatorluğun yayıldığı sahalardaki kültürlerle karşılaştı ve onlarla dil bakımından etkileşimler oldu.

Anadolu sahasında XIII-XVI. yüzyıllar arasında yazılmış Danişmendname, Saltukname, Battalname, Gazavatname ve Mirkatü'l-cihâd gibi destanî metinlerimizde Hıristiyanların konuşmalarının ses taklidi ile verildiği görülüyor.

XV. yüzyıla ait anonim bir gazavatnamede Papa'nın konuşması şöyle naklediliyor. "*Rim-Papa dedikleri lain zeban depredüp bunlara niçe niçe nasihatler idüp Hazret-i İsa'dan utanmaz mısınız veya Nâr-nûr'dan korkmaz mısınız veya Afruz, Yanduluz, Manduluz, Martuluz sizin yüzünüze bakup size yardım ider mi?* (İNALCIK-OĞUZ, 1989:3)". Metinde geçen **Afruz**, **Yanduluz**, **Manduluz** ve **Martuluz** ifadelerinin herhangi bir dilden olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Yabancı bir kültür ve dil ile karşılaşanların önce duydukları kelimeleri değil de; onların konuşmuş olduklarını ses taklidi şeklinde eserlerine yansıtmaları doğaldır. Bunların çoğu elbette anlamlı değildi ve bu kullanımın amacı bilinmeyen bir durumla alay ve eğlence idi.

XVI. yüzyıl tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Mirkatü'l-cihad* adlı eserinde bu duruma ilişkin pek çok örnek yer alır. Bunlardan biri şöyle: "*çünkü bu vechile name yazıldı; casus Yahya ile anlara gönderildi. badezan anlar dahi bir name yazdılar ayin-i batılları üzre Titi Miti, Nâr u Nûr ve Salib-i mesur diyü elfaz-ı mühim ile tasattur itdiler ve mezbur Yahya'nın eline virüp melik-i namdara gönderdiler* (GELİBOLULU MUSTAFA; 204b)"

Brendemoen Rumca ve Türkçenin karşılaşmasının coğrafya bakımından Kapadokya, Karaman ve Doğu Karadeniz bölgelerinde kendisini gösterdiğini ileri sürer (BRENDAMOEN, 1999; 353). Anadolu'da henüz Divan şiirinin dili oluşmadan Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled, eserlerinde (d.1226-ö.1312) Türkçe-Rumca beyitlere yer veriyordu. Sultan Veled eserlerinin tamamını Farsça kaleme almakla beraber *Divan*'ında Türkçe-Farsça, Türkçe-Rumca mülemmalar da bulunuyor İZBUDAK, 1341; UZLUK, 194; MANSUROĞLU, 1958. Sultan Veled'in *Rebabnâme*'sinde 7745 Farsça, 35 Arapça, 22 Rumca 157 Türkçe beyit yer alıyor. Rumca 22

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

beyit, Sultan Veled'in bu dilleri bildiğini ve yakın çevresinde bu dillerde yazılanları okuyup anlayabilecek bir topluluğun da bulunduğunu gösteriyor. Bunda, Mevlevi öğretilerini yaymak amacıyla hedef kitlenin diline yakınlaşma çabasının da etkisi olmalıdır.

Yunus Emre Divanı'nda da Rumca **badya** sözcüğü geçer. Badya, Rumca "batheia"dan gelmekte olup ağız geniş, topraktan yapılmış kap, şarap tası anlamındadır.

Badyalar tolu tolu içelüm biz
Biz esrük olmazuz humâr gerekmez (TATCI, 2005; 107)

Yine mahfiller düzüldi yine **badyalar** kuruldı
Yine kadehler sunuldı esrük oldı cânlarımız
(TATCI, 2005; 120)

Yûnus ol ışk **badyasından** sen inen esrük olmışsın
Bîhod iken irdün Hakka ayuk olmak nendür senün
(TATCI, 2005; 149)

Toldur kadeh sungıl bize ışk şarâbından iy sâkî
Ol **badyadan** gerek bize andan içe şeyh ü fakî
(TATCI, 2005; 351)

XV. yüzyıl şairlerinden Ahmet Paşa, Rumca bilgisini göstermek istercesine Divanı'nda aşağıdaki beyte yer vermekte sakınca görmedi:

Ela na filisume perzikamu
Ela na mirisume veslikamu (TARLAN, 1966; 392)

Ahmed Paşa, bu beytiyle Rumca bile şiir yazabileceğini gösteriyordu. Ahmet Paşa'dan başka şairlerde de Rumca dizeler bulunabilmekteydi.

Gelibolulu Zaifi'nin Sultan Murat'ın gazalarını anlattığı eserinde Rumca beyit ve mısralar mevcuttur. Bizzat Zaifi'nin ifadesinden onun Rumca bildiğini, muhtemelen bir casus olarak hizmetinin geçtiğini söylemek bile mümkündür.

Eğerçi Rum dilinde behremüz var
Velikin ne dimekdür dinle ey yâr
(ÇELEBİOĞLU, 1998; 155)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Bu kültür alışverişi tek taraflı olmadı elbette. 1438-1458 yılları arasında Osmanlı topraklarında bulunan Şebeşli Georg, Yunus'un iki ilâhisini Edirne, Bergama ve Bursa'daki ikameti sırasında tanıştığı dervişlerden öğrenerek gotik harflerine aktardı (TEKİN, 1987; 367). Aynı şekilde bir mecmuada Nasreddin Hoca'ya ait fıkraların Osmanlıca ve sonraki sayfalarda Latince olarak yan yana yer almış olması da önemlidir. Mecmuayı düzenleyen de Türkçe'yi iyi bilen bir Avrupalı hatta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan biri olduğu anlaşılıyor (ÖZKAN, 1993; 273).

Türkçe XV. yüzyılda tam bir imparatorluk dili haline gelmişti. Divan Edebiyatı şairleri, Osmanlı Türkçesi'nin içinde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yanında Yunanca, Ermenice, İtalyanca, Balkan ve Kafkas dillerinden kelimeler de kullanabiliyordu (BANARLI, 1971; 437.).

Yine XVI. yüzyıl şairlerinden Vardar Yeniceli Hayretî Divanı'nda "ele do" redifli şiir yer alıyor. Bu redifin anlamını merak ederek metni yayınlayan sayın Mehmet Ali Tanyeri'ye sormuştum. Cevabında ise "elveda" anlamına geldiğini belirtti. Sözlüklerde "ele do" olarak geçen ifade de aslında iki sözcüğün birleşmesiyle oluştuğundan tek bir kelime olarak sözlükte bulunmuyor. Buna göre (ela: gel) ve (edo: burası, buraya) sözcüklerinin birleşmesiyle çağdaş Yunanca'da da (ele do) olarak yazılıyor (ÇELTİK, 2008; 493; MAGAZİS, 1996; 565; BABİNOTİS, 2002, 550, 674). Hayretî'nin şiiri şöyle:

Ey kaşı rây-ı kâmetüm ele do
Ağzı mîm-i mahabbetüm ele do

Sana düşmez yabanda salınma
Ele do serv-i kâmetüm ele do

Aşkına kıya kıya bakıcı
Ey gözi kaşı âfetüm ele do

Bana sensüz muhal imiş dirlik
Tende cân dilde râhatım ele do

Hayretî'yi gamun helâk itdi
Zâ'ir ol bâri türbetüm ele do

Hayretî'den sonra XVI. yüzyıl şairi Balıkesirli Ravzî de "ele do" redifli bir gazel kaleme alarak Hayretî'yi taklit ediyor.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Ey benüm mâh-tal'atum ele do
Hey benüm mihr-i devletüm ele do

Cânda yok sen gidelden ârâmum
Tende kalmadı tâkatüm ele do

Koma kûy-ı nühust içre beni
Kandasın hey sa'âdetüm ele do

Beni cûy-ı sirişke gark itme
Hey meded serv-kâmetüm ele do

Gam-ı çeşmünle ben helâk oldum
Gitme hey 'ayn-ı âfetüm ele do

Döyemez can firâkuna cânâ
Dilde kalmadı râhatum ele do

Yohsa kâ'il degül misin haşre
Ele do hey kıyâmetüm ele do

Beni Ravzîveş eyleme gam-keş
Koma dilde melâletüm ele do (AYDEMİR, 2007; 414)

Bu konunun en karakteristik örneğini bürokrat, entelektüel aynı zamanda hacimli bir divan tertip edecek kadar da çok şiir kaleme almış olan şair Gelibolulu Mustafa Âlî'nin divanında buluyoruz. Şair dönemin padişahına gönderdiği ve zamanın Bağdat valisi Hızır Paşa'yı övdüğü 170 beyitlik şikâyetname konulu kasidesinin 10 beytinde o dönem imparatorluğunun sınırları içinde ve temas halinde bulunduğu yörelerdeki farklı topluluktaki Arap, Acem, Kürt, Arnavut, Firenk, Sırp, Rum, Manav, Bosnalı ve Çağatay'ı kendi dil ve lehçeleri ile şöyle konuşturur (AKSOYAK, 2006; 308).

Bu kasidenin üçü divanlarda, biri mecmualarda olmak üzere dört nüshasını tespit ettik. 1.Divan-ı Âlî, Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi, no:2420, 148b. 2.Divan-ı Âlî, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no:695, 233b; 3.Divan-ı Âlî, Kütahya Vahîd Paşa Kütüphanesi, no:2214, 207b. 4. Dr. Sadık Erdağı nüshası.

Üç nüsha arasında muhtemelen aktarmalardan ve yazıya geçiren kişinin orijinal dillerdeki ifadeleri tam olarak bilmemesinden doğabilecek farklılıklar vardı. Bu sebeple bunları aşağıda ayrı ayrı değerlendirdik. Önce üzerinde Arap rakamlarıyla 99 sayfa numarası verilmiş olan İÜ. 103 numaralı sayfanın bulunduğu nüsha, daha sonra

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

VP. 207b nüshası ve en son ifadelerin nispeten net olarak anlaşıldığı M. 152a sayfa numaralı nüshayı değerlendirmeye çalıştık.

125. Beyit

Arab olan Arabî dil ile her dem bunu dir
Ene mâ-ârifu gayr hâti fülûs rûh fi'n-nâr
[Ben başka bir şey bilmem para ver cehenneme git.]

126. Beyit

Acem olan neferün dahı dem-â-dem bunu dir
Men tevakkuf ne-kunem hakk-ı merâ zûd şümâr
[Ben artık dayanmam benim hakkımı çabukça ver.]

127. Beyit

Kürd olan velvele ile bunu îrâd eyler
Dekojim tâ to bizânî dirivî men to biyâr
[Bilesin ki seni öldürürüm, benim hakkımı ver.]

128. Beyit

Arnavudlar gazab ile atılup üstüme dir
Nuk di ... turkeri terâkîrî ulûfen(i) tone marr
[Türkçe bilmem ulufemizi (ver.)]

152a numaralı nüshada ilk kelime ghaya veya giya, ghüya olarak okunabiliyor. Eğer öyleyse bu "dil" anlamına gelen "giuhe" (gyuh olarak telaffuz ediliyor) sözcüğüne karşılık geliyor. Tüm metinleri inceledikten sonra bu tespitin doğruluğu son derece yüksek bir ihtimal olarak görünüyor, zira çağdaş Arnavutça'da da bir dil ifade edilirken çoğunlukla "dil" sözcüğü kullanılıyor. Yani Türkçe, Fransızca gibi sıfattan türemiş dil isimlerinden çok "Türk dili", "Fransız dili" gibi ifadeler tercih ediliyor.

İÜ. 103 sayfa no'lu nüsha "nuk di" ifadesiyle başlıyor ki bu ifade "bilmem, bilmiyorum" anlamına geliyor. Bu ifade aşağıda görüleceği gibi anlam bakımından Rumca ifade ile de paralellik taşıyor. Nuk di yerine ilk iki sözcük "Tako di", "Tako ti Boğa" şeklinde geçiyor. Boga: Tanrı demektir. Ti: senin. Slavca, Allah aşkına anlamına geliyor. Bazı versiyonlarda bu şekilde yazılması belki Arnavutça ile Slav dilinden kaynaklanan ifadelerin bir araya getirilmesiyle olabilir. Diğer versiyonlarda "ulufe tone" olarak geçen "ulufen tone" ifadesi ise tam olarak "ulufemizi" anlamına geliyor. Beyitte sanki "ulufeni" gibi okunabilir. Diğer versiyonların aksine sonda bir "n" harfinin bulunması akuzatif takısı olarak uygun görünüyor.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Boğa Slav dillerinde "Tanrı" anlamına gelip "zenginlik" (bogatstvo) kavramıyla da ilişkili bir sözcük. Diğer yandan bu sözcük geniş kapsamlı bir Arnavutça sözlükte bulunmuyor. Dolayısıyla tarih içinde bu ifade veya kavram Arnavutça'nın herhangi bir formunda var idiyse de bugünkü standart dilde yok. Daha da ilginç, M. 152a numaralı nüshanın fotokopisinde "boga/buga/buga" olarak okunan sözcüğün ilk harfi daha yakından bakınca sanki "cim" olarak da okunabilir gibi geldi. Okunuştan tabii emin değilim ama eğer öyleyse veya eğer metni kaleme alan kişi "tako di-nuk'di" örneğindeki gibi bir hataya düşmüşse bu kelimeyi "cuge" olarak da okuyabiliriz. "Cuge" sözcüğü de standart Arnavutça'da "dil" anlamına gelen ve "cuhe" olarak telaffuz edilen "gjuhe" sözcüğüne çok yakındır. Eğer doğru iz üzerindeyse oldukça farklı mahalli telaffuzların söz konusu olduğu, Latin alfabesini XX. yüzyıldan itibaren kullanan ve standartlaşmasını çok yakın zamanlarda tamamlamış olan bu dilde cuge sözcüğünün dil anlamına geldiğini rahatlıkla iddia edebiliriz. Bu durumda arkasından gelen "terakiri/trakiri/turkiri" ifadesini de yine aynı yaklaşımla "Türk" sözcüğünün türevi olarak yorumlayabiliriz. Şu halde ikinci mısradan yine "Türk dilini bilmem ulufemizi (alayım/alırım/ver)" ifadesi anlaşılır. Gerçi yine sondaki sözcüğü tam okuyamadım. Burada iki ihtimal görünüyor: 1. Arnavutça almak fiili "marr" aynı zamanda birinci tekil şahıs çekimine karşılık geliyor, yani bu sondaki ifade "mar" olarak okunursa "alırım" anlamına gelir. 2. bu sondaki sözcük jep (yep okunuyor "ver" anlamına geliyor), jepni (yepni okunuyor, veriniz anlamında) gibi formlara giren "jap" (yap) fiilinin lehçelere ve tarihsel sürece bağlı olarak farklılaşmış bir biçimi ise "ver" anlamına gelir.

M. 152a nüshasında "mar" ifadesi oldukça açıktır. İki noktayı eğer "dal" gibi görünen harfle ilişkilendirirsek hem alırım anlamına gelen "mar" ortaya çıkıyor hem de "bizim" anlamına gelen "tone" sözcüğü net bir biçimde ortaya çıkıyor (LEKA, 1999). İÜ. nüshasında done şeklinde. Sondaki "-iri" bu dilde belirlilik takısını çağrıştırıyor.

Beyit 129

Hep fireng yek-dil olup cümle ile dirler kim
 Damle (da me le, la)... (?) signor edvaylo ti polpar/pulpar
 [Efendi ver bana (ulufeyi) (yoksa) şeytan seni çarpar.]

Bu beytin Firenkçe kısmı büyük ölçüde standart İtalyanca'ya karşılık gelmekte olup M. 152a numaralı nüshada daha net anlaşıldığından tercümesini aşağıda ilgili kısma yazdım. Burada dikkati çeken "(e)dvaylo" sözcüğüdür. Aşağıda da görüleceği gibi bu sözcükle muhtemelen "diavolo" (şeytan) demek istiyor.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/5 Summer 2009*

Hep fireng yek-dil olup cümle ile dirler kim
Daymeliya ... signor dialtu polpar ....

Bu dizenin Firenkçe/İtalyanca kısmı, M. 152a nüshasında oldukça açık olduğundan açıklamayı aşağıda bulabilirsiniz. Bu ifadeyi aşağıdakinin ışığında standart İtalyancaya benzetecek olursak "Dai mela (dammela) .... signor diavolo tu/ti polpar" ifadesi çıkar. Burada net olmayan signor'dan önceki sözcüktür. Aslında bu sözcükle yine "ulufe" kastediliyor ama tam okunmuyor. Eğer Dayme'den sonraki kısım ile birleştirecek olursak ulufe olarak okunabilir. (yani dai me l'ulufe gibi; bu durumda "l" harfi "dai me la"daki "la", yani "o" işaret zamiri olmaktan çıkar ulufe'nin harfi tarifi olur...)

Hep fireng yek-dil olup cümle ile dirler kim
Dame la .... sinor diyavoli ti palpar

Burada ilk dikkatimi çeken sinyor sözcüğünün yazılışı oldu. Diğer nüshalarda tıpkı İtalyan imlasındaki gibi "signor" okunacak şekilde yazılırken burada sinor (veya sniyor?) olarak yazılmış. Acaba bu durum bugün sinyor olarak okunan signor sözcüğünün eskiden, yazıldığı gibi okunduğu şeklinde yorumlanabilir mi? İkinci satırda "dame" (da+me=ver bana) ifadesinden sonra gelen sözcüğü okuyamadım. Oradaki "la" yukarıda da yazdığım gibi ulufeyi temsilen zamir olabileceği gibi sonradan gelen sözcüğün harfi tarifi de olabilir. Her halükarda "sinor"dan önceki sözcük ulufe veya benzeri birşeyi temsil ediyor olacak. Eğer diğer beyitlere paralel olarak bunu da ulufe diye yorumlayacak olursak şöyle bir anlam ortaya çıkıyor:

Standart İtalyanca'da palpare olarak yazılan ve telaffuz edilen "palpar" dokunmak, elleme anlamına geldiği gibi, çarpıntı anlamına gelen "palpitasyon" ile akrabalığı ve cümle içindeki yeri göz önünde bulundurulduğunda "çarpmak" olarak da tercüme edilebilir. Diğer yandan "palpar" mastar biçimi, yani "çarpar" veya "dokunur" anlamı için "palpa" denmesi gerekiyor. Burada ya kafîye tutsun diye, ya standart dil olmadığından veya başka bir sebeple palpar yazılmış. Diğer yandan standart dilde "palperâ" "dokunacak", "çarpacak" şeklinde gelecek zaman ifade ediyor. Standartlaşma sorununun Firenk/İtalyan dili için de söz konusu olduğunu düşünürsek buradaki palpar'ı gelecek zaman kipinde bugünkü palperâ'nın tarihsel bir formu olarak da düşünebiliriz. Fakat her halükarda anlam yukarıdaki gibi olacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Beyit 130

Sırf cahil olanın Sırfça cevabı (dahi bu)

Gospodar(o) dayte ulufe nis(a)m ya govedar

[Efendi, ulufe(yi) veriniz, ben sığır çobanı değilim.]

(gospodar=efendi, day=ver, nisam=değilim, ya=ben govedar=sığır çobanı) anlamına geliyor. Aşağıda da görüleceği gibi diğer versiyonlarda da pek şüpheye yer vermeyecek biçimde benzer ifadeler var. Bu versiyonlarında "Efendi, ulufe(yi) ver, ben sığır çobanı değilim" (gospodar=efendi, day=ver, nisam=değilim, ya=ben govedar=sığır çobanı) anlamına geliyor. Ama belki "ben sığırlarına bakmıyor muyum ulufemi ver" diye de yorumlanabilir. Gerçi bunun için ifadenin soru formunda olması gerekiyor (nisam li ya govedar).

İkinci mısradaki yine yukarıdakine paralel bir anlam çıkıyor ama yazım farklılıkları var. Ayrıca "day to" olarak görünen ifadede t'den sonra "vav" değil de "he" olduğunu düşünürsek "dayte" (veriniz) diye okunabilir mi? Bu durumda to ile ya'yı birleştirirsek Slav (Sırp) dilindeki "tvoy, tvoya" ifadesine yakın bir sözcük ortaya çıkar ki bu "senin" anlamına gelir. Bu durumda ikinci mısrayı belki biraz zorlama bir yorumla şöyle tercüme edebiliriz:

Gospodari (Aslında standart dilde Gospodare olması gerekiyor) ulufe dayte tvoy nisam govedar(?)= Efendi ulufe veriniz (ben) sizin sığır çobanınız değil(miy)im(?)

M. 152 a sayfa numaralı nüsha:

Aşağıda göreceğiniz gibi M. 152a sayfa numaralı nüsha bu görüşü destekler görünür.

Nuk (e) di cugen t(e)rakiri ulufe tone mar (Türk dili bilmem, ulufemizi alırım.)

Satır 130:

Sırf cahil olanın Sırfça cevabı bu kim

Gospodar day ulufe ti/mi nesm/nisam tiya/li ya govedar

Burada da yukarıda sözü edilen anlam ortaya çıkıyor. Yalnız bu defa "ti" sözcüğünün üzerinde durmak gerekiyor, "ti" yine "senin" anlamına gelip "tvoy"un kısa formudur. Bu durumda "senin sığır çobanın değilim" gibi bir anlam çıkar. Bununla birlikte eğer bunu birinci tekil şahıs iyelik anlamı taşıyan "mi" olarak okursak o zaman ulufemi ver anlamı çıkar. Diğer yandan nisam (değilim) sözcüğünden sonraki ifade, ilk bakışta tiya gibi okunuyor. Bu ifade "senin" anlamına gelen tvoy(a) sözcüğü ile ilişkilendirirse de, eğer üst üste iki noktayla "te" gibi görünen harfin "lam" olabileceğini düşünürsek, tam

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

da yukarıdaki yorumumuzu destekleyen bir sonuçla karşılaşırız. Bu durumda nisam'dan sonra soru sözcüğü "li" gelir ve "nisam li ya govedar" ifadesi soru halini alır: "ben sığır çobanı değil miyim".

Bu yorumlar ışığında birinci şüpheli sözcüğü "mi", ikincisini de "li ya" olarak okuduğumuzda şu anlam çıkıyor: "Efendi ulufemi ver; sığır çobanı değil miyim?"

Beyit 131

Urumun da sözi bu ... kendi lisânı üzre

Den(e) kser tifota (tipota= hiç olmalı herhalde) narto (na ertho=n'ertho= geleyim, burada belki geldim anlamında) ulufe na to par(o)

İkinci dizeyi Rumca bugünkü standart Yunanca telaffuza uygun biçimde yazdığımızda şöyle bir anlam çıkıyor: "Den ksero tipota ertha/irtha ulufe na to paro" (Orijinal sözdizimine paralel olarak: Birşey bilmem, geldim ulufeyi almaya). Bu dizinin M. 152a numaralı nüshadaki biçimi daha açık.

Urumun da sözi bu...

Dane (e)kser fi fetto (tipota) fertto (narto)/turko ulufe pa (na) to paro

Yukarıda sözü edilen nüshada olduğu gibi burada da tam bir anlam çıkarabilmek için özellikle f, t, n, seslerine karşılık gelen harfler üzerinde değişiklik yapmak gerekti. Böylelikle yukarıda İÜ. 103 numaradakine benzer bir anlam çıktı. Bununla birlikte ilginç bir yorum daha getirilebilir. Tipota (hiç) dışında bir anlam ifade etmeyen "Fi fetto" ifadesinden sonraki fertto belki ferko olarak da okunabilecek gibi görünüyor. Bu durumda baştaki "f" bariz görünse de, eğer onu da "t" olarak okursak bu ifade "turko" (Türk) halini alabilir. Gerçi Türkçe "turkika" olarak ifade ediliyor ama bunun da dili kastettiğini düşünürsek o zaman anlam Arnavutça ifadeyle benzeşiyor. Bu durumda "Türkçe hiç bilmem ulufemi alayım" (den ksero tipota turko ulufe na to paro) gibi bir anlam ortaya çıkıyor. M. 152a nüshası buradaki yorumu destekliyor.

Urumun da sözi bu kendi lisânı üzre

Den ksar(o?) dipota (tipota) (turko?) ulufe na paro

Burada anlam yukarıdaki yorumlarımıza paralel görünüyor. Standart dilde tipota (hiç) olarak okunması gereken sözcük, bu kez dipota olarak okunuyor ki bu diğer versiyonlardakinden çok daha net olarak sözcüğün neye karşılık geldiğini ortaya koyuyor. Arkasından gelen ifadeyi önce tıpkı yukarıdaki versiyonlarda olduğu gibi "arto"

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

(ertha=geldim?) olarak okuduk. Tabii sonradan bunun son derece zorlama olacağı ortaya çıktı. Yine yukarıdaki versiyonların ışığında aslında dipota'dan sonraki sözcük trko/turko olarak okunabilir. Gerçi fotokopi ve yazıma dayalı olarak yine bir hata payı bırakmak gerekiyor. Eğer yine doğru iz üzerindeyse bu ifadeyi standart dile yakın bir biçimde şöyle yazabiliriz: "Den ksero tipota turko ulufe na paro" = Bilmem hiç Türkçe, (isterim) ulufe(yi) alayım.

Beyit 132

Dir manavlar dahı vir akçamı yoksa çoka rık
İderık başuna şol zûrı tolak tâkun tar

Beyit 133

Bosnavidir be belki bilmezdüm *men hemverti*
Da vira/vera/vire/vere hakkimizi hazretümüz defterdar

İlk mısraın son kısmı tam olarak anlaşılıyor. İkinci kısım zaten Türkçe ama baştaki "da" ifadesi dikkat çekicidir. Bu sözcük gramer bakımından Sırpça'dan pek farklı olmayan Bosna dilinde bizdeki dilek kipine benzer bir anlam katan bir sözcüktür. Fiillerin önüne geliyor ve o fiili dilek kipine sokuyor. Örneğin "daje" (daye okunuyor) "verir" anlamına gelirken "da daje", "versin, vere" anlamına geliyor. Bu durumda eğer doğru iz üzerindeyse ikinci cümlede Türkçeye Boşnakça karışıyor, "Da vire" (versin, vere) ifadesiyle cümledeki dilek anlamı pekiştirilmiş oluyor.

Bu yerler, imparatorluk sınırları içinde yer alsa da İstanbul'dan uzaktır; yani o zaman da kullanılan tabirle taşradır. Gelibolulu Mustafa Âlî de olduğu gibi merkeze yakın olmak; oranın imkânlarından faydalanmak her bürokratin en önemli hayalidir. Merkezden uzak olmak bürokrati hem üzer; hem de sorunları yerinde görmesine sebep olur. Âlî de ömrünün büyük bölümünü İstanbul dışında devletin içinde bulunduğu durumu çok kolay fark eder. Ayrıca değişik görevlerde bulunması şairin sistemin aksak yönlerini daha iyi görmesine fırsat tanımıştır. Âlî de hem sistemin bozukluklarına işaret eder; hem de üzüntüsünü örtbas etmek için yöre haklarını kendi dilleri ile konuşarak onlarla alay eder ve eğlenir. Bu dile dayalı mizah unsurları alay ve eğlencenin yanısıra mizahın eleştiri yönüyle de ilgili olmalıdır. Mizah aynı zamanda sosyal eleştiri unsurudur. Böyle psikoloji ile de olsa şair bu dillerden oluşturduğu mısraları şiirine katmıştı. Mesela defterdar olması sebebiyle devleti soyan kişileri iyice tanımış olmalıdır.

XIX. yüzyılda da Türkçe ve Rumca'nın birlikte kullanıldığı şiirlere rastlıyoruz. Bunlardan biri Tahir mahlasını kullanan bir şairin Yanako adlı sevgilisi ile yazdığı müşterek bir şiirdir. Müşterek şiir,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

birden fazla şairin katılımıyla oluşturulan manzumelerin genel adıdır. Bu manzumeler, genellikle bir gazel yazılıp ardından bir başka şairin eklemeleriyle meydana getirilir. Yrd. Doç. Dr. Metin Kayahan Özgül'ün verdiği ve İ. Alper Arısoy'un yardımlarıyla çözdüğümüz bu gazel ve açıklamaları şöyledir.

Gazel-i Müsterek

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

1 Yine bir mug-beçe nev-reste fidanım Yanako
Alıp aklımı başımdan beni etdi *palago*

[Bu sözcük, pelago/pelaço olarak da okunabilmekte. Eğer doğru iz üzerindeyse bu, açık deniz (pelago veya halk dilinde pelao) anlamına gelmekte olup bağlamla da uyumlu görünüyor. Buna göre pelao/pelago/palavo etmek sanki bir deniz taşıtının ipini çözüp veya demirini alıp açık denize salınması gibi bir anlam ifade diyor. Gerçi pelago/pelavo/palavo sözcükleri Andreas Tietze'nin denizci diline ilişkin *The Lingua Franca in the Levant* sözlüğünde kayıtlı değil; ancak yine de bu yorum daha anlamlı görünüyor. Öte yandan Yunanca sözlükte kökeni bu sözcüğe dayanan pelagono fiili “başı boş gezinmek” anlamında olup doğru iz üzerinde olduğumuzu ima ediyor.]

2 Beni gördükçe kaçır mahfî bulup dedim ana
Ti fovase apo mena hayd(e) matya m(u) ele do

[Ne korkarsın benden haydi iki gözüm gel buraya.]

3 Hele bin naz ile dedi *ti mu les*
Dedim ey kişver-i işve *apo derdi su ta hano*

[Hele bin naz ile dedi ne dersin bana? dedim. Ey cilve ülkesi senin derdinden (onları) kaybediyorum.]

4 Kasem etdi bana tâ mutemed olsun diyü dil
De'horizo pote sena ma ti bisti ma toso

[Vallahi senden asla]

5 Gülerek **Tâhir**'e emr eyledi ol gonca-dehen
Ti yirevis na su zoso konda, na ime monaho? (Mecmua,

157a.)

[Ne istersin yanında [mı [yaşayayım], yalnız [mı] olayım?.]

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Günümüzde bir batı dili bilmek ne kadar önemliyse o zamanlar da bir Arapça ve Farsça bilmek o kadar önemliydi. Ancak Arapça ve Farsça'nın yanısıra başta Balkan dilleri olmak üzere Latince ve Rumca bilmek bir meziyetti. Başlangıçta bilmediği bir dili ses taklidi ile eserlerinde genellikle alay yollu kullanma, değişik kültürleri tanıdıkça daha bilinçli hale geldi. Arapça ve Farsça'nın dışındaki dillerden gelen kelime, deyim ve cümleler manzum ve mensur eserleri süsledi. Böylece Divan edebiyatının dili, büyük oranda Arapça, Farsça'ya dayansa bile doğudan batıya her tür dilin kelimelerini de içine alan imparatorluk diline dönüştü.

XVI. yüzyıl şairi Bâkî, Divanı'nda Rumca kelimelere şöyle yer veriyor:

Geydügün eski püskü şol kapaman
Kotan mı bilmezsin ya hod bogası (KÜÇÜK, 1994; 444.)

Bâkî ile aynı yüzyılda yaşayan Taşlıcalı Yahyâ ise Divanı'nda ise "Îzâ" kelimesi geçiyor. Bu kelime, sözlükte bir insandan gördüğü ihšana fazlasıyla mukabele eylemek; bir adamı meşakkate uğratmak ve aynı zamanda Rumca avâm dilinde "şeref" anlamındadır.

Yidi Kulede âşıkına tap diyince
Îzâ idici bir sanem-i zîbâdır (ÇAVUŞOĞLU, 1969; 100.)

XVIII. yüzyılda yaşamış Mevlevî şairi Esrar Dede, sevgilisine şöyle sesleniyor:

Gel Çelîpâ için etme beni hicrâna dûçâr
N'olur istavroza gitme bu şeb ey kâfir-hû
(HORATA, 1998; 512)

[Ey kâfir huylu sevgilim! Haç için beni ayrılığa düşürme; bu gece ne olur istavroza gitme.]

Şair Refi-i Kâlâyî'nin oğlu Ahmed Münîb'in divanında Rumca kelimeler şöyle geçer:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Şûh-ı Bulgarı çığırtma şişirüp de tulumda
Kak zu veş dir be-hey *agu* var mıdır sende *sidanga*
 (AHMED MÜNİB, 2a.)

Kak zu veş ; adın ne, *agu* abi; *sidanga* ; erkeklerin kızları görmek için ev toplantısı demektir.

Nâdir Efendi, hezlâmîz gazelinde âşık olduğu bir Hıristiyan güzelini anlatıyor. Gazelinde bu inanç sistemini içeren kavramlara yer veriyor. Rumca ile karışık hezlâmîz gazelinde "gel sevgilim" anlamındaki "anenhör" kelimesini kullanıyor.

Aman asvas düşürdüm gönlümü bir tıfl-ı tersâya
 Varıp arz-ı niyâz etmek gerekdir Lat u Uzzâ'ya

Riyâzetler çekip râhib okutdu dersimiz ammâ
 Yine hoş gelmedi İncilimiz tab-ı dil-ârâya

Tekâsül eyleme ey dil urûc et evc-i eflâke
 Bugün rûz-ı ahaddir hâlimi arz et Mesîha'ya

Anenhör (gel sevgilim) okurum gördükde ben yâr ile agyârı
Megu megu deyip çıktım hemân dem gayr-ı *gurmeye*

Sadâ-yı Avadis ile dövüp nâkûsveş sînem
 Yetişdirdim nevâ-yı âhımı çanlı kilisâya

Kiristos aşkına bir bûse ver Nâdir-i zâra
 Teşekkî eylerim yoksa seni tâ Meryem anaya
 (İBNÜLEMİN, 1998, 1065)

Osmanlı padişahları arasında Rumca beyitler söyleyen hatta bu dili bilenler vardı. İtalyanca bilen Fatih, Rumca beyitler de söylüyordu. Bayezıt da İtalyanca öğrenmişti. Fatih ve oğlu Bayezıt'ın İtalyanca ve Rumca öğrenmesi, entelektüel merakın ötesindedir. Keza Cem Sultan da "Efrenc" dilini gayet iyi biliyordu (BAYSUN, 1946, 51).

İstanbul fethedildiği zaman Konya, Niğde ve Aksaray (Karaman Beyliği)'dan Müslüman ve Hıristiyan unsurlar İstanbul'a yerleştirilir. Ayrıca Fatih de bilinçli bir biçimde Ermenileri İstanbul'da iskân ettirir. Endülüs'ün yıkılmasıyla İstanbul'a sonraki dönemlerde de devam ederek Musevi göçü başlamıştır. Devletin başkenti, pek çok unsuru içinde barındıran bir renge bürünmüştür.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/5 Summer 2009*

İstanbul'un fethinin üzerine Hristiyan dünyası (özellikle Balkan coğrafyasındakiler), papanın çağrısı üzerine Osmanlıya karşı birleşir. İtalya'da tedirginlik devam ederken, Gedik Ahmet Paşa'nın Otranto çıkarılması (ORTAYLI, 2007; 67) ve sonrasında Cem Sultan'ın İtalya macerası vb. olaylar ister istemez balkanlardaki Hristiyan Rumlar ve İtalyanları Osmanlı'nın gündemine yerleştirir. Aynı zamanda Osmanlı da mezkur devlet ve etnik grupların gündemindedir. Rekabet ve savaş ortamları ulusların birbirleri hakkındaki detayları öğrendikleri ve birbirlerine karşı meraklarının arttığı durumlardır. Bu yüzden Fatih ve Bayezit'in İtalyanca ve Rumca öğrenmesi stratejileri gereği olmalıdır. Padişahların dışında özellikle kültür adamlarımızdan Kâtip Çelebi Latince'yi; Esrar Dede Rumca'yı biliyor; hatta İtalyanca-Türkçe "Lugat-ı Talyan" adlı bir sözlük kaleme alıyordu. Girit Şairlerinden İbrahim Hıfzî Efendi de Türkçe Rumca mülemmalar söylüyordu (KURTOĞLU, 2006, 73.).

Divan edebiyatının dili daima Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı bir dil olarak tanıtılmıştır. Divan şairleri, şiirlerinde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yanında Yunanca, Ermenice, İtalyanca, Balkan ve Kafkas dillerinden sözcükler de kullanır. Özellikle Rumelili olan veya oralarda uzun yıllar görev yapan şairler, Balkan ve Kafkas dillerinden aldıkları ibarelerle değişik iletişim ve anlatım yolları buluyorlardı. Balkanlarda uzun yıllar görev yapan XVI. yüzyıl bürokrat, entelektüel ve aynı zamanda şair olan Gelibolulu Mustafa Âlî de bir manzumesinin 10 beytinde Arap, Acem, Arnavut, Firenk, Sırp, Rum, Manav, Bosnalı ve Çağatay halklarından insanları, kendi dil ve lehçeleri ile konuşturur. XVI. yüzyıl şairi Hayreti "ele do" redifli bir şiir kaleme alırken aynı yüzyılda Anadolu'da yaşayan Balıkesirli Ravzî de bu gazeldeki "ele do" kelimesini beğenip aynı redifte şiir yazabiliyordu. XIX. Yüzyılda yaşadığını tahmin ettiğimiz Tahir de bir gazelinde bir dizeyi kendisi Osmanlı Türkçesi ile söylerken bir diğer dizeyi de sevgilisinin ağzından Rumca söyler. Bu örneklerden de hareketle divan şiiri için "imparatorluk edebiyatı" ve dili için de "imparatorluk dili" nitelemesini kullanmak hiç de yanlış olmaz. Kısacası Divan edebiyatının dili, Türkçe esas olmakla birlikte imparatorluğu oluşturan kavimlerin dillerinden öğeleri de barındıran bir bütündür.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

KAYNAKÇA

- AHMED MÜNİB, *Divan-ı Kâlâyîzâde*, Ahmed Münib Efendi, Millî Kütüphane, Yz. B. 482, yk. 2a.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2006), *Gelibolulu Mustafa Âlî Divan I*, Sources of Oriental Languages and Studies, Harvard University, C. 1, s.308.
- AYDEMİR, Yaşar (2007), *Ravzî Divanı*, Ankara, s. 414.
- BABİNOTİS, G. (2002), *Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas* (Yeni Yunanca Sözlük), Kendro Leksikologias (Sözlük Merkezi Yayınevi), II. Baskı, Atina, s. 550, s. 674.
- BANARLI, Nihat Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, C1., s. 437.
- BAYSUN, M. Cavit (1946), *Cem Sultan Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul, s. 51.
- BRENDEMOEN, Brent (1999), "Greek and Turkish language encounters in Anatolia", Language encounters across time and space. Studies in language contact. Eds. Bernt Brendemoen, Elizabeth Lanza and Else Ryen. Novus folag – Oslo, 353-378.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1968), "Taşlıcalı Dukakinzade Yahya Bey'in İstanbul Şehrengizi", *TDED*, İstanbul, XVII (Ağustos 1969), s.100.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1998), *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, s.155.
- ÇELTİK, Halil (2000), "Rumeli Şairlerinde Yöresel Kültür", *Bilig*, S.14 (Yaz), s. 103.
- ÇELTİK, HALİL (2008), *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Ankara.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, *Divan-ı Âlî*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no:695, 233b
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, *Divan-ı Âlî*, Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi, no:2420, 148b;
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, *Divan-ı Âlî*, Kütahya Vahîd Paşa Kütüphanesi, no:2214, 207b.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, *Mirkatü'l-cihad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr: 678, 204b.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

-
- HORATA, Osman (1998), *Esrar Dede Hayatı-Eserleri, Şiir Dünyası ve Divanı*, Ankara, s. 512.
- İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL (1988), *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, C. 2, s. 1065.
- İNALCIK, Halil ve Mevlud Oğuz (1989), *Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, Ankara, s. 3.
- KURTOĞLU, Orhan (2006), *Giritli Şairler*, Ankara, s. 73.
- KÜÇÜK, Sebahattin (1994), *Bâkî Divanı*, Ankara, s. 444.
- LEKA, Ferdinand-Simoni, Zef (1999), "Dizionario Albanese Italiano" (Arnavutça İtalyanca Sözlük), Çabej/Besa Yayınları, Tiran.
- MAGAZİS, George A. (1996), *Langenscheidt's Standard Greek Dictionary*, Langenscheidt Yayınları, Berchtesgaden s.
- MANSUROĞLU, Mecdût, (1958), *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- MECMUA, Ali Emiri, Manzum, nr: 562, yk.157a.
- ORTAYLI, İlber (2007), *Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul, s. 67-70.
- ÖZKAN, İsa (1993), "Türkçe-Latince Bir Nasreddin Hoca Mecmuası", *Türk Kültürü Araştırmaları, Şükrü Elçin İçin*, Ankara, s. 273.
- TARLAN, Ali Nihat (1966), *Ahmed Paşa Divanı*, İstanbul, s. 392.
- TATCI, Mustafa (2005), *Yunus Emre Divanı*, C. II, İstanbul, s. 107.
- TEKİN, Talat (1987), "Yunus Emre'nin Gotik Harfleriyle İki Manzumesi, *Erdem*, C.3, S. 8, Mayıs, s. 367-391.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*